

Gieldamet

1. Gávna gieldda/suohkana Norggakárttas ja čilge geografijja-máhtuin gos dat lea.
2. Sárggo du gieldda/suohkana gieldavearjju.
3. Makkár mearrádusaid lea gielda/suohkanstivra dahkan daid majemuš mánuid mat sáhttet mearkkašit dutnje? Sáhtát dutkat gielda/suohkanstivrračoahkkimiid beavdegirjjiid (eanaš gielddaid beavdegirjjiid gávnnat gieldda ruovttusiiddus) dahje váldde oktavuoda muhtin politihkkáriin.
4. Gielda/suohkan lea stuorra bargoaddi. Mearkkaša ahte das leat olusat barggus. Gávna ovdamearkkaid daid iešguđet gieldda/suohkana bargosajiid birra ja galle bargi leat daid bargosajiin.
5. Ráhkát gihppaga dahje seaidneáviissa masa čohkkebehtet dieđuid gieldda/suohkana birra. Váldde mielde areála, álbmot ja ekonomiiija fáktadieđuid. Ráhkát maiddái kártta mii čájeha meara, jogaid, váriid, geainnuid, stuorra bargosajiid, oaidnámušaid (dovddus báikkiid) ja gielddalaš ásahusaid nugo skuvllat, dearvvašvuodaásahusat, valáštallanrusttegiid ja eará maid oaivvildehpet leat dehálaččat.
6. Čuovo mielde báikkálaš áviissa muhtin vahku. Makkár áigeovdilis áššiid digaštallet? Man láhkai soitet dát áššit dutnje čuohtat?
7. Ráhkát jearahallanguorahallama olbmuid gaskkas makkár bargguid oaivvildit gielda/suohkan berre vuoruhit buorebut, ja makkár suorggis oaivvildit gielda bargá bures.
8. Gávna nu olu go vejolaš ahkečohkkehusa birra gielda/suohkanstivrras. Galle áirasa leat vuollil 25 jagi? Makkár bellodaga ovddastit? Makkár áššiid vuoruhit?
9. Galle áirasa leat du gielda/suohkanstivrras, ja makkár bellodaga ovddastit?
10. Mii lea sátnejođiheaddji namma, ja makkár bellodaga ovddasta son?
11. Ollu gielddat/suohkanat leat váldán báhtareddjiid vuostá. Guorahala dili du gielddas/suohkanis:
 - A) Galle olbmo leat báhtareaddjin dahje ožžon orrunlobi humaniteara siva geažil du gielddas/suohkanis?
 - Á) Gallásis sis leat mánát?
 - B) Makkár riikkas bohtet sii?
 - C) Maid lea gielda/suohkan dahkan integreret sin báikkálašservodahkii?

Gielda/suohkanstivrračoahkkimis

Rahpat čoahkkima

Čoahkkinjodiheddji šlubbe šluppohiin. Čoahkkin lea rahppon. (Celko hui jitnosit).

Čuorvut namaid

Muitaluvvo geat áirasat leat cealkán ahte eai searvva čoahkkimii, ja geat servet sin sajis.

Dohkkehit gohččuma – čoahkkin rahppon

Sátnejodiheddji čujuha gohččumii ja jearrá leat go mearkkašumit dasa. Jos eai leat mearkkašumit, de sátnejodiheddji šluppohastá šluppohiin. Son cealká gohččuma dohkkehuvvon ja čoahkkima lobálaččat rahppon. (Mearkkaša ahte buot leat dahkkon njuolggadusaid mielde).

Áššemeannudeapmi

Sátnejodiheddji cealká ahte ášši meannuduvvo ja lohka áššiid nummiriid ja namahusaid. Buot áššiin lea nummir ja namahus, ovdamearkka dihtii *“politihkalašášši (PS) nr. 7, Ruhtaohcan skuvlamátkái”*. Go lea politihkalašášši, de mearkkaša ahte politihkkárat mearridit ášši čoahkkimis. Dán áššis mearridit omd. juolluduvvo go ruhta skuvlamátkái ja olu dahje ahte eai juollut ruđa.

Go leat jienastan ja loahpahan ášši, de meannudišgohtet boahte ášši áššelisttus.

Digaštallan dahje sáhkavuorru

Sii geat háliidit sáni áššái, geigejit gieđa. Sátnejodiheddji čálista sin sárdnidanlistui dan vuoru mielde go diedihit, nu guhká go sáhkavuorru bistá.

Vuorrosátni dahje replihkka

Replihkka addo maŋŋá ságastalli sáhkavuoru ja ovdal go boahte ságastalli sárdnidanlisttus. Replihka sisdoallu galgá leat maŋemuš ságastalli sáhkavuoru áššái.

Sárggis

Sátnejodiheddji sáhtta evttohit sárgá go ášši lea digaštallojuvvon vuđolaččat. Sárggis mearkkaša loahppasárggis sárdnelistui, ja ii leat šat vejolaš bidjat iežat sárdnidanlistui. Dan almmuha omd. dan láchkai ahte “bijan sárgá áššái maŋŋá dán sáhkavuoru. Sii, geat háliidit sáhkavuoru áššái, galget geiget gieđa dan botta go dát sáhkavuorru lea.”

Digaštallan loahpaheapmi

Sátnejodiheddji loahpaha digaštallama go dadjá: *“Digaštallan lea loahpahuuvon.”* Šluppohastá šluppohiin.

Mearrádus evttohus

Áirasat ovddidit evttohusaid sárdnestuolus ja addet čálalaččat sátnejodiheddjái. Buot evttohusat mat leat ovddiduvvon čálalaččat, jienastuvvojit.

Jienasteapmi

Jienasteami olis ferte sátnejodiheddji čielgasit muitalit maid áigot jienastit, jienastanfáttá, man láchkai jienastuvvo ja jienastanvuohki. Bohtosa ferte sátnejodiheddji almmuhit.

Jienastanráidu

- Go lea okta evttohus jienasteamis, de mearriduvvo go jienastuvvo evttohusa beali dahje vuostá.
- Jos leat guokte evttohusa, de biddjojuvvojit dábálaččat vuostálagaid. Ovdamearkka dihtii dán láchkai: *“Sii geat dorjot evttohusa A, čohkkájit. Sii geat dorjot evttohusa Á, čuožžilit. Dás jienastuvvo.”*
- Jos leat golbma evttohusa, de sáhtta vuos dahkkot *geahččalanjienasteapmi* ja *loahpalaš jienasteapmi* maŋŋá.

Buot áirasiin, geat leat sajis, lea geatnegasvuohka jienastit. Válggaid ja virgáibidjama olis sáhtta dáhpáhuuvot *čálalaš jienasteami* bokte, muhto ii fal eará áššiin.

Čoahkkima loahpaheapmi

Go áššelistu lea meannuduvvon, namalassii go buot áššit leat digaštallon ja jienastuvvon, de loahpahuuvvo čoahkkin dan láchkai ahte sátnejodiheddji julggašta/cealká: *“Čoahkkin lea loahpahuuvon.”* Šluppohastá šluppohiin.

Eará dehálaš dajahusat

Áššemeannudanvuohkái

Go muhtin áirras geige gieđa (guvttiin gieđain čájeha mearkka T) ja dadjá *“áššemeannudanvuohkái”*, de oažžu sáni olggobeale dábalaš sárdnelisttu. Dán láchkai sáhtta evttohit oanidit sárdnidanáiggi, evttohit loahpahit digaštallama dahje cuiggodit meannudanvuogi.

Beavdegirjelasáhus

Lea erenoamáš mearkkašupmi uhcitlogus jos háliidit oažžut ovdan su oainnu beavdegirjái dahje referáhtii. Dalle ovddidit čálalaččat *“beavdegirjelasáhusa”* áššái.

Nuorat ja báikkálašpolitihkka

Uhcán nuorat servet báikkálašpolitihkkii. Guokte juohke 25 nuoras, gaskal 18 ja 25, servet báikkálašpolitihkkii. Lea go nu ahte nuorat mobiliserejit jos oidnet ávkki áššis? Mii lea politihkka? Leago servodatgažaldat-politihkka? Man boaris fertet leat ovdal go beasat searvat politihkkii? Jearahallan ovtta Norgga nuoramus politihkkáriin.

Nuorat garvet báikkálašpolitihka

Muhtin Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBR) raportta dutkanbohtosat:

- 20 % Norgga álbmogis leat gaskal 18 ja 30 jagi
- Dušše 8 % Norgga nuorain, geat leat gaskal 18 ja 30 jagi, servet báikkálašpolitihkkii
- Ovtta viđa gielddat/suohkanstivrrain eai leat áirasat vuolil 30 jagi boaris

Arvvahis nuorat?

Dutki Guro Ødegård lea dutkan servodatáŋgirvuoda nuoraid gaskkas Norggas. Okta daid balddonas ovdamearkkain lei ahte nuorat eai áŋgiruššan servodatášši dáhpáhusii miessemánu 31. beaivve 2001. Dan eahkeda lei sihke loahpagilvu dan vuosttaš “duohtavuodáshowas” “Big Brother” – ja Attac vuodđudančoahkkin Álbmot viesus. 700 ledje čoahkkanan vuostálastit ođđaliberalismma, ja seamma áiggi jienastedje 2,5 miljovna duohtavuoda-nástti. Buohtastahttin dihte čohkkájedje 800 000 ruovttus válgabeaivvi, 4 mánu ovdal.

Ødegård oaivvilda amerihkálaš presideantaválga lea buorre ovdamearka ahte nuorat leat gos dáhpáhuvá. Sii organiserejedje ja jienastedje, ja váikkuhedje dasa masa olusat oaivvildedje lea veadjemeahtun – jienastit ja oážžut Obama presideantan. Dát presideantakampánja lea ovdamearka ahte nuorat máhttet mobiliseret jos oidnet das ávkki. Dákkár mobiliseren eaktuda ahte guldalit nuoraid, ja sidjiide addo vejolašvuota ovddidit áššiid.

Mii lea politihkka?

2/3 oassi nuorain vástidedje Ødegård dutkosis ahte uhccán beroštit politihkas. Seammás vástidedje bealli ahte beroštit servodatgažaldagain. Ødegård oaivvilda ahte nuorat geain lea beroštupmi servodatgažaldagaide, eai oainne ieža dan “politihkkan”.

Politihkka lea sin čalmmiin juoga maid politihkkárat ja sii geat čohkkájit Stuorradikkis, dahket, ii fal juoga maidda nuorat sáhttet váikkuhit ja main beroštit.

Eaktodáhtolaš nuoraidorganisašuvnnat leat dehálaš demokratiija hárhellanlatnja ja oahpahussadji. Dát sajít leat ain dehálaččat, muhto leat uhcit nuorat geat servet daidda. Nuoraid beroštupmi johtala. Politihkalaš doaibmaminstar rievdá eanet akšuvdna-lágan beroštupmin. Hástalussan lea hutkat sajiid ja kanálaid mat dustejit daid ollu jienaid. Dát lea hástalussan politihkalaš bellodagaide ja maiddá demokratiijii. Ødegård oaivvilda politihkka lea váttisvuota nuoraide danin go dat gehččet nuoraid dušše politihkalaš oahpahallin ja ii ge politihkkárin.

Norgga nuoramus politihkkár

Geassemánu 6. beaivve 2012 searvvai 15-jahkásaš Alexander Ski Aasbers Råde gieldda/suohkana bajásšaddan- ja kulturlávdegottečoahkkimii. Gurut-áirras soaitá leat Norgga nuoramus politihkkár. – Illudan, muhto lean searvan ovdal politihkalaš čoahkkimiidda, vástida Alexander Ski Aasberg www.f-b.no neahttaáviisii. - Lean otne Nuoraid fylkaráđi nubbinjodiheadji, lean Råde nuoraidráđis, lean Råde Nuoraid Gurut jodiheadji ja ledjen maid dán jagi miessemánu 17. beaivve lávdegottis. Dasa lassin dieđán olu nuoraid dili birra Rádes, dadjá Alexander mojunálmmiin ja deattuha ahte searvá doibmii vuollegašvuodain. – Leat dieđusge beavelottit čoavjjis, dadjá son. Alexanderis ii leat áigi dikšut nu olu astoáiggedoaimmaid olggobeale politihkalaš doaimmaid. – Lean ovttas verddiiguin, doalan FFK ja guldalan molssaeavttu rock, dadjá son.

Láhka addá dan vejolašvuoda nuoraide vuollil 18 jagi searvat lávdegottiide ja ráđiide, muhto fertejit leat badjel 18 jagi beassat searvat gieldda/suohkanstivraválgggaide. 2011 gieldda/suohkanstivraválgggaide lei gielddain/suohkaniin vejolaš ohat Gielddalaš- ja regionáladepartemeanttas beassat searvat iskanortnegii nu ahte 16-jahkásaččat beasašedje searvat jagi 2011 gieldda/suohkanstivraválgggaide. 20 gieldda/suohkana serve. Bargiidbellodat háliida joatkit ortnegiin, muhto Bargiidbellodat 2013 jahkečoahkkin eanetlohku jienastii vuostá ahte ortnet galgá šaddat bastevažžan.

Gažaldagat

1. Galle proseantta báikkálašpolitihkkáriin leat gaskal 18 ja 30 jagi?
2. Man stuorra oassi Norgga álbmogis leat gaskal 18 ja 30 jagi?
3. Maid gávnnašii dutki Guro Ødegård go dutkkai servodatán girvuoda nuoraid gaskkas?
4. Mii lea politihkka?
5. Man boaris lei Alexander Ski Aasbers go välljejuvvui Råde gieldda/suohkana bajásšaddan- ja kulturlávdegoddái?
6. Man boaris ferte leat ovdal go sáhtát välljejuvvot politihkalaš doaimmaide?

Jearahallat muhtin

báikkálašpolitihkkára

Dát logi gažaldaga vuolábealde sáhttet geavahuvvot ságastallamis muhtin báikkálašpolitihkkáriin.

1. Maid sáhtta gielda/suohkan dahkat geasuhit eanet ođđa doaimmaid?
2. Mo lea skuvlafálaldat dán gielddas/suohkanis buohtastahttin dihte kránnjágielddaiguin/suohkaniiguin?
3. Jos dáhpáhuvvá duođalaš lihkohisvuohta min gielddas/suohkanis, man guhkes áigi manna ovdalگو politiija, doavttir ja buollinčáskadeaddjit leat sajis?
4. Makkár lágan visttiid háliidat ahte galget huksejuvvot gielddas/suohkanis? (ásodagat blohkas, ráidodálut, bearašviesut).
5. Maid sáhtta gielda/suohkan dahkat geasuhit eanet turisttaid?
6. Mii lea erohus du bellodagas/listtus eará bellodagain/listtuin gieldda/suohkanstivrras?
7. Leago du mielas gieldda/suohkana vearroproseanta menddo allat, muttát dahje menddo vuollin?
8. Man láhkai sáhtta gielda/suohkan du oainnu mielde buoridit nuoraid dili gielddas/suohkanis?
9. Oaivvildat go ahte stáhta dahje fylkkagielda/suohkan mearrida menddo olu du gieldda/suohkana badjel?
10. Galle diimmu vahkkui geavahat leat gieldda/suohkanpolitihkkárin, ja manne leat searvan politihkkii?

Giella/suohkanválga

Fágaidrastideaddji fáddá servodatfágas, sámegeiلاس, OEE:s ja matematihkas gieldda/suohkanválgga birra.

Buot oahppit

- Dát lea joavkobargu, ja buohkat galget oassálastit seamma olu.
- Fertebehtet lohkat buot bargguid ovdalگو juohkibehtet gaskaneaset. Bargobihtá 5 fertejit guokte oahppi čoavdit, bargobihtáid 1, 2, 3, 4 ja 6 juohkibehtet gaskaneaset.
- Bargobihtá 7 Sokrates birra galgabehtet vástidit ovttasráđiid.
- Juohke joavku galgá ovdanbuktit fáddábargguid bohtosiid *seidneáviissa* hámis.

Bargobihtát

Buohkat galget háhkat válgaávdnasiid ja váldit mielde áviissaid ruovttus. Juohke joavku galgá bargat dainna politihkalaš bellodagain maid leat ožžon bargun. Geavahehket válgaávdnasiid ja áviissaid vástidit gažaldagaid.

1. Mii lea bellodaga deháleamos ášši?
 2. Geat leat guokte bajimusa evttohasa gieldda/suohkanstivrii?
 3. Sárggo bellodatsymbola.
 4. Čuohta gova dahje sárggo gova bellodatjodiheaddjis.
 5. Ráhkát jearahallaniskosa bellodaga birra. Ráhkát vástidanskovi masa čállibehtet dan golbma gažaldaga bajimus árkkas. Galgabehtet jearahallat 15 skuvlla oahppis. Geavahehket bottuid jearahallat. Dan skovvá čálistehpet maid juohke dan 15 skuvlla oahppis vástidit.
 - o Mii lea bellodatjodiheaddji namma?
 - o Mo lea bellodatsymbola?
 - o Makkár bellodaga livččet jienastan čavčča gieldda/suohkanválggas?
1. Ovdanbuktet jearahallaniskosa bohtosa ovttá dahje eanet stoalpodiaγράmmain oktan čilgejumiin ja govvateavsttaiguin vuolábealde.
 2. Sokrates jearai gažaldagaid olbmui dan láhkai ahte oazžut sin áddet mii lea sidjiide buoremus. Jos Sokrates livččii ain eallimin otné, maid jáhkkibehtet livččii jearrat Norgga álbmogis čavčča gieldda/suohkanválgga birra? Ráhkadehket guokte gažaldaga maid jáhkkibehtet Sokrates mielas livččii jearrat. Galgabehtet Ovdanbuktit daid ceahkkái ja digaštallat daid birra ceahkis.

Geahččaleapmi/iskkus gieldda/suohkana birra

1. Man guhká leamaš báikkálaš iešstivrejupmi Norggas?
2. Galle gieldda/suohkana leat Norggas?
3. Gii, gieldda/suohkana politihkalaš välljejuvvon áirasiin, lea jođiheaddji gieldda/suohkanstivrras?
4. Gii lea gieldda/suohkanhálddahusa jođiheaddji?
5. Mii lea Norgga uhcimus gieldda/suohkana namma olmmošlogu vuodul?
6. Mat leat gieldda/suohkana sisaboadut?
 - a)
 - á)
 - b)
7. Maid mearkkaša álggariekteláhka (initiativrett)?
8. Gii sáhtta jienastit gieldda/suohkanvállggas?

Guhkesvástidan bargobihtta lagašservodaga birra

1. Čális daid sániid dan bajilčállaga vuollái gosa gullet. Muhtin sánit eai heive gosage:
Rámmadoarjja – mánáidsuodjalus – mánáidoadju - sátnesođiheadji – buorideapmi (renovasjon) – buohcceviessu – astoáigeclubba – ráđđeolmmái – gieldda/suohkanvearru – ovdagoddi – gávpotstivra – álbmotválljejuvvon – divadat – almmolaš kommunikašuvdna – sadjásašsátnesođiheadji – valáštallanrusttet – girkut
Gieldda/suohkanstivra:
Gieldda/suohkanhálddahus:
Gieldda/suohkan barggut:
Gielddalaš/suohkanlaš sisaboadut:
2. Ráhkát listtu mas bohtá ovdan mat leat gielddalaš dahje suohkanlaš bálvalusat
 - a) maid don geavahat otne
 - á) maid don bođát geavahit bohtte áiggis

Fágaidrasttideaddji bargobihtta lagašservodaga

birra

Loga kapihttala álggahusa, loga Máilmmijulggaštusa (Verdenserklæringen), siviila ja politihkalaš vuoigatvuođaid konvenšuvnna (Konvensjon om sivile og politiske rettigheter), ekonomalaš-, sosiála- ja kultuvrralaš vuoigatvuođaid konvenšuvnna (Konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter) ja ON- mánáid vuoigatvuođaid konvenšuvnna kapihttala.

- 1 Mannet daidda joavkkuide maid oahpaheadji lea ráhkadan (gánddat ja nieiddat)
- 2 Válljeheket joavkojodiheadji
- 3 Juohke oahppi čiekjuda ovttá dan njealji ON-dokumeanttas.
- 4 Gávdnet muhtin teavstta geafivuoda birra. Buohkat joavkkus lohket seamma teavstta ja čálistehpet dan birra makkár artihkal rihkkovuođi iešguđet ON-dokumeantta vuođul
- 5 Vuodđun lea du gieldda/suohkana dilli. Man láhkai lea ON-konvenšuvdna ollašutton du gielddas/suohkanis?
- 6 Vuodđun lea geafes mánáid dilli muhtun riikkas Afrihkás, Ásias dahje Latin-Amerihkás. Buohkastahte sin dili du gieldda/suohkana mánáid ja nuoraid diliin. Ráhkát listtu erohusaid gaskkas.

Joavku vállje guokte artihkkala ON mánáid vuoigatvuođa konvenšuvnna joavku oktasaš seaidnepláhkáhiiii.

A Čáallet artihkkaliid pláhkáhi

Á Ákkastallet njálmmálaččat manne oaiivildehpet dát artihkkalat leat deháleamosat buoridit mánáid eallineavttuid

ÁIMMAHUŠSET MAID LEHPET ČÁLISTAN MANŅELAŠ

GEAVAHEAPMÁI